

Բ Ա Պ Է

Պ Ե Ր Ճ Պ Ռ Օ Շ Ե Ա Ն Յ Ի

Նուէր մեծ. բժշկապետ Յովհաննէս Գասպարեանցին:

(Նարուհակութիւն 1)

ԻԱ.

ԶԱՐԳԱՐ ՍԻՄՈՆԸ

Բարի և հեղահամայն մարդ էր Զարգար Սիմոնը. նորա ծննդավայրը մինչև այսօր էլ ամենքից անյայտ քնաց, բայց խեցքեկ բարբառը, լեզուի տակին ոլորուող բառերը, վարդալարմիր կիսաբոլորակ դէմքը, խնամքով պահպանուած, ծիծեռնակի թևից աւելի թուխ, սրածայր ընչացքը, կոնաձև, մի կողմը ներս ծալած Բուխարայի թանգագին մորթուց գլխարկը, մուգ կապտաւուն թւաւոր չուխէն, այս ամենը նրան մատնում էին, որ Ղարաբաղի կողմից մի եկաւոր էր:

Սկզբներումը Սիմոնը մի թափառաշրջիկ վարպետ էր՝ իւր համարուեստ շատերի նման. նա ձմեռները գաշտային գիւղերումն էր մի փոքրիկ սենեկի մէջ բաց անում իւր խուրջը, գետնի մէջ ամրացնում փոքրիկ սալը (գնդոն), իսկ ամառները լեռնային հով ու զով գիւղերի հիւրն էր լինում:

Նա շինում էր պղնձեայ, կամ արծաթեայ դիւրագին գիւղա-

1) Տե՛ս «Մուրճ»-ի 1889 թ. № 12 և 1890 թ. № 1, 2, 3:

յարմար մատանիք և ապարանջաններ, փոխանակում էր ցորենի, իւղի և ուրիշ տեղական բերքերի հետ և գեղջկական նորատի հարս ու աղջիկներին զարդարում:

Ուստա Սիմոնը հմուտ էր իւր գործին. պատահում էր, որ նա ոսկի զարդեր ևս պատուէր էր տոանում նշանադրութիւնների և հարսանիքների համար. նորա ձեռագացուրն ամենքից հաւանութիւն էր գտնում:

Զը գիտեմ՝ աւչի (որորդ) Փիլումի Սիրամարգ աղջկայ գեղեցկութիւնն էր, թէ թափառականութիւնից ձանձրոյթ զգալը, բայց այդ երկուսից մէկը խլեց ուստա Սիմոնի ուսից պանդխտութեան խուրճը, կոխեց նրան Աշտարակու տներից մէկը, տանտէր շինեց և հաստատ գործի կանգնացրեց:

Հաւանական է, որ Սիրամարգի, (առաւել լաւ է գիւղական կոչումով ասենք) Սիմիղարի բարձր հասակը, կեռ-կեռ յոնքերը, գրաւիչ աչքերը, քնքոյշ և սպիտակ մորթը յափշտակեցին երիտասարդ զարգարի ուշքն ու միտքը, երբ նա, Փիլումի երկայնափող, բաղ-չասարայ, անսխալական հրացանն արծաթի օղերով զարդարելուց յետոյ՝ մի օր էլ պատուէր ստացաւ չափել նորա հրեշտակագեղ դուստր Սիմիղարի հոլանի բիլակը (յեւթի դաստիլը), հնուց քնացած ջարգ ոսկիներից աղջկայ համար մի ապարանջան շինելու:

Այդ արտակարգ դէպքին էր պարտական ուստա Սիմոնը, որ տեղը պնդացրեց, Աշտարակից դուրս քայլ չ'արեց. ապա թէ ոչ, Ղարաբաղու զաւակը գաղթականութիւնից ձանձրացողը չէ:

Այսօր իսկ, ո՛ր գիւղը կամենաս՝ գնա՛, ո՛ր քաղաքումը կը ցանկանաս՝ հաբցրո՛ւ, եղած օտարականների մեծամասնութիւնը զարաբազիններից է կապացած. զարաբաղցիք են, որ բնատուր խելքով և ճարտարութիւնով զանազան միջոցներով փող են աշխատում. վաճառական, արհեստաւոր, աշուղ, կապալառու՝ գլխաւորապէս ամեն հողում, ամեն երկրում զարաբաղցիք են:

Սկզբներումս այս մարդիկն իրանք միայնակ էին շրջում՝ չ'ընդհատուելով իսպառ իրանց սիրելի լեռ ու ձորերից. մի տարի, երկու տարի քարշ էին զալիս և մի օր էլ մտքները բերած հայրենիքումը թողած սիրասուն գերդաստանը, շտապում էին գրկել նրանց ու իրանց կարօտը լցուցանելուց յետոյ՝ կրկին պանդխտութեան գա-

ւազանը ձեռք առնել։ Իսկ վերջերումս՝ մի կորստաբեր սովորութիւն հայրենիքի խորթ և ապերախտ զաւակի յատկանիշ է ընծայում նրանց։

Այժմ զարաբաղցի թափառականն իւր ընտանիքն էլ հետն է քարշ ածում։

Դիւզ չը կայ այսօր, ուր չը գտնեա տեղական կանացի զարդ ու պաճուճանքներից որոշուող մի կնոջ գլուխ՝ հարիւր գոյնզգոյն մետաքսեայ թաշկինակներով փալանած, չը գտնես մի կին՝ ոսկի կոճակով, կարմիր բեհեզեայ շապկով և չաքաւոր արխալղով։ Դա զարաբաղցու կին է՝ Ղարաբաղի գիւղերից, կամ Շուշուայ—Ղալից այստեղ վերաբնակուած։

Ուստա Սիմոնները բացառիկ երևոյթներ են։ Ընդհանրապէս Ղարաբաղի ժամանակաւոր պանդխտութեան զիմոգներից շատ սակաւներն առկանանում են օտարացիների հետ։ Այլ բան է, եթէ նոքա Սիմոնի նման բոլորովին գաղթել են իրանց ծննդավայրից։

Տարիներով բացակայում էր, ասացինք, առաջ, զարաբաղցին ընտանիքից, բայց միշտ աչքը դէպի յետ էր՝ դէպի իւր սիրելի կինն ու զաւակը, և գուցէ, այդ ընտանեւորութիւնն է, որ դժուարացրած թափառականութեան արհեստը՝ ստիպել է շատերին գերդաստանը կատուի ձագի նման բերաններումը բռնել և պտտեցնել աշխարհէ աշխարհ։

Աշտարակը չէր միայն, որ սիրում էր ուստա Սիմոնին իւր քաղցր բնաւորութեան և ճշդասիրութեան համար. նա միշտ պատուէրներ էր ստանում և շատ հեռաւոր տեղերից։

Առանձին խանութ չ'ունէր զարգար Սիմոնը. նորա փոքրիկ սենեակն էր իւր ընդունարանը, ննջարանը և խանութը։

Մի անկիւնում, դրան մօտ, նա իւր ձեռնափուքսն էր վայր թողել, միւս կողմը՝ իւր ամօթխած ջահէլ կինն էր պատի մէջ շինած փոքրիկ կրակարանի վերայ կաթսան դրել, երկու հոգու համեստ ճաշը պատրաստում. մի կողմին էլ Ղարաբաղից հետը բերած փոքրիկ գեղեցիկ գորգի վերայ իւր այցելուներին էր ընդունում։

Այս ձմեռն էր. ամառները նա գործում էր բակումը՝ չաւր-գալիի հովումը։

Ուստա Սիմոնի բնաւորութեան հետ ընտելացել էր ողջ գա-

Լառը. ամենքը գիտէին, որ երեկոցեան զանգակը տալուց յետոյ՝ մինչև միւս առաւօտեան ժամերգութեան վերջը՝ արհեստին վերաբերեալ գործով նորա մօտ գալ անհնարին է։ Այս լի օրերն էին։ Կիւրակէ և տօն օրերն ինքն ըստ ինքեան հասկանալի են։ Այդպիսի գործից ազատ ժամանակներն ուստա Սիմոնի այցելուները լինում էին իւր սրտակից բարեկամները, որոնց հետ նա սիրում էր ուտել, խմել, զուարճանալ և իւր բարձր ու քաղցր երգերով ու բայաթիներով ամբողջ բերդաթաղը թնդացնել։

Մի ամարային երեկոյ, բաւականին ուշ, մինչ զարգար Սիմոնը դեռ նոր վերջացրել էր իւր գիշերային «Խաղաղականի» աղօթքը և պատրաստուում էր անկողին մտնել, նորա բակի դուռը բաղխեցին։

Այդ ժամանակ, տեղական սովորութեան համաձայն, ուստա Սիմոնը կտերն էր քնում։

— Ո՞վ էք, ձայն տուեց զարմացած ոսկերիչը։

Բաղխողը չի պատասխանում. դրան հարուածները դադար առան։ Սիմոնն էլ իւր կողմից է սպասում պատասխանի։

Նորից բաղխումը շարունակուեց։

— Ո՞վ ես, եղբա՛յր։

Լռութիւն է։

Ուստա Սիմոնի համբերութիւնը հատաւ, նա կտրիցն իջաւ բակը և դրան սողնակի ծակից կրկնեց իւր հարցմունքը։

— Բաց արա՛, ուստա Սիմոն, գործ ունիմ հետդ։

— Ո՞վ ես։

— Ընչի՞դ է պէտք, քեզ համար գործ եմ բերել։

— Ի՞նչ գործ։

— Զարգարի։

— Զարգարի հետ էգուց չէ՛, էլօր կարող ես տեսնուել, էս ժամանակ զարգար Սիմոն չը կայ տանը. հիմի աւչի Փիլուսի փեսայ Սիմոնն է գնում իւր կռներին հանգիստ տալու, զարգար Սիմոնը տանը կը լինի վաղը չէ միւս օրը, չորեքշաբթի, առաւօտեան ժամից յետոյ. կարող ես գալ, հետը տեսնուել։

— Սխար ինչո՞ւ համար։

— Թէ դու հայ ես, կ'իմանաս որ էգուց կիւրակի է։

— Սխալ ես, ուստա՛, երեքշաբթի է։

—Սխալը դու ես, էգուց հայի համար մեծ օր է, Սահակ, Մեսրոպի տօնն է. ասենք տօնացոյցի մէջ կիւրակի չի նշանակած, բայց ես մեր աշխարհքում մի քանի շաբաթ ջահէլ ժամանակս կարողաւ էի դնում մեր վարդապետի մօտ, նա ինձ հասկացրել է, թէ Սահակ, Մեսրոպն ի՞նչ մարդիկ են եղել, ի՞նչ լաւութիւն են արել հայի համար. լուսահոգին հրամայեց, որ էդ օրը միշտ կիւրակի պահեմ, ես էլ կատարում եմ. ինձ ի՞նչ, թէ էս աշխարհքում ոչով չի պահում:

—Տօ՛, եղբայր, հաց ասա՛, ոսկի ասա՛, կիւրակիս ո՛րն է, հալալ կիւրակիքն էլ որ պահես, քեզ հերիք է:

Սիմոնն ուշք անգամ չը դրեց սողնակից լսուող փսփտցին, որի մէջ «ոսկի» բառը մի քանի անգամ շեշտուեց. նա շտապով վեր բարձրացաւ կտուրը և սկսեց շորահան լինել:

—Մեղա՛յ քեզ տէր, բարկացաւ կտրից ուստա Սիմոնը, երբ դրան բաղխւնը նոր ինորոյ շարունակուեց:

—Եղբայր, քեզ չե՞մ ասում՝ զարգարը տանը չի, ի՞նչ ես գլխացաւանք տալիս, հէնց հիմի ձայն կը տամ, ողջ թաղը գլխիդ կը հաւաքեմ, քաշուի՛ր, հեռացի՛ր:

—Աստուծոյ հիւրն եմ, պանդուխտ ճանապարհորդ եմ, գիշերս գուրսն եմ մնացել, ուստա Սիմոն, մի՞թէ դու հայ-քրիստոնեայ չես, որ էս կէս գիշերին օտարականի վերայ դուռն երեսին փակում ես. ինձ համար շատ տեղ չի հարկաւոր, մի անկիւնում կուչ կը դամ, առաւօտը կերթամ իմ ճանապարհը. ես կատակ էի անում, քո հաւատդ էի փորձում, թէ չէ այս ի՞նչ զարգարի մօտ գալու ժամանակ է:

Այս խօսքերը Սիմոնի առաջը դրեց անծանօթը՝ երկրորդ անգամ սպառնալիք տալուց յետոյ:

—Հիմի, ով և լինիս, իմ գլխի, իմ աչքի վերայ տեղ ունիս, համեցէ՛ք, ասաց ուստա Սիմոնը դուռը բաց անելով և ինքը յետ դարձաւ, կայծաքարը ձեռքն առաւ, ճրագը վառեց:

—Բարի երեկո՛յ:

—Օ՛հ, Բղդէ՛, դու ե՞ս, այս ո՛րտեղից էսքան ուշ:

—Կարբուց, ուստա Սիմոն, Կարբուց, ուղիղ քեզ մօտ, քո դուռն եմ ընկել. գլուխս կտրես՝ հակառակողը չեմ, պէտք է ինձ իսկիք սովորցնես, բացի քեզանից ոչ ոք ինձ օգնել չի կարող:

—Տօ՛, սատանախաբ Կարբեցի՛, դու խելքի համար ինձ մօտ կը գա՞ս, օրական քանիսի՞ գլուխն ես անլուայ կլէկում, հացը ձեռքիցն առնում, ճանապարհ դնում. ո՛վ գիտի, էլ ինչ հատիկ ունիս թակելու, մի փորացաւանք կ'ունենաս, ասա՛ տեսնեմ:

—Ձէ՛, դեռ առաջ քո օրհնած բերանով, ինչպէս Տէրն ինքը ճշմարիտ է, խօսք տո՛ւր, որ խնդիրս կը կատարե՛ս:

—Ախար ի՞նչ դործ ունիս:

—Դեռ քո կտրական խօսքդ ինձ բաշխի՛ր:

—Իսկ եթէ խնդիրդ իմ ուժից վեր լինի՞:

—Տանիցդ խռկի՛ր, դուրս քշի՛ր:

—Խօսք եմ տալիս, ստիպուեց ասել ուստա Սիմոնը:

Մի բռնաչափ ոսկի թաշկինակի մէջ փռուեց Սիմոնի առաջին: Սիմոնը մի հատ վերցրեց, զննեց և ասաց.

—Դշխոյն Հեղինէի փոս ոսկի են, սրանք թանգագին բաներ են, ամեն մինը տասը մանէթից աւել կը կշռեն, իսկ հասկացողի համար մի հատը հարիւրներ կ'արժեն. սրանք հին սիքքեա են, Ֆռանգներն ու Խնգլիզները պղնձէ հին ժանգոտած սև փողին մանէթներ են տալիս, էս հօ՛ ոսկի է. նրանցից մի երկու հոգի Աբարանով անցկենալուս՝ մօտս եկան և ինձանից խնդրեցին. ամառ էր, ես կալումը նստած՝ գործում էի:

—Հիմի էդ մարդիկը ձեռք ընկնողը չեն, Ֆռանգատանը հեռու է, դու ուրիշ խորհուրդ տո՛ւր:

—Ի՞նչ ես ուզում:

—Ընչի՞ չես հարցնում՝ ո՞րտեղից են:

—Իմ ի՞նչ ցաւն է, քո ձեռքին է, քո ապրանքն է:

—Ախա՛ր գտել եմ:

—Բարով վայելես:

—Ուղիղ եմ ասում, եղբա՛յր:

—Ես խօսքիդ իսկութեան համար կասկած չը յայտնեցի՛:

—Բոլորն յիսուն հատ է:

—Թէկուզ հազար լինի, ինձ համար միւսնոյն է:

—Ի՞նչ անեմք, որ կարողանանք մօխել:

—Տար դիւանի (գահարանի) առաջը դի՛ր:

—Որ ձեռքիցս առնե՞ն:

- Ես լսել եմ, որ Կէսը քեզ կը տան:
- Եթէ չը տուի՞ն:
- Այդ էլ քո գործն է:
- Իսկ եթէ հալենք, ոսկու տեղ ծախենք:
- Ո՛ւմ ձեռքը կը զօրի դրանց հնոցի մէջ դնել հալել:
- Ուստա Սիմոնի:

— Ասենք էդ մեր գործն է, բայց ուստա Սիմոնը գլուխը քարովը կը տայ ու էդ սխալը չի անիլ. ես, իրաւ է, իմ կեանքումս շատ փողեր եմ ջարդել, հալել, ոսկեղէն, արծաթեղէն շինել, բայց նրանք բոլորը նոր փողեր են եղել, որոնցից շատ կայ, իսկ դշխոյն Հեղինէի փոս ոսկի, քանի խելքիս տիրացել եմ, մի հատ եմ տեսել, ես էդ բանը չեմ անիլ:

— Էս րոպէիս դշխոյն Հեղինէն մեզ հաց չի տալ, ուստա Սիմոն, սրանց մտխելու հնարքը գտի՛ր:

— Եթէ հալալ մարդ ես, ինչպէս ասացի, պէտք է դիւանին յայանես, կը գնահատեն, կիսի արժէքովը քեզ փող կը տան, յիսուհի կէօր մօտ 200, 250 մանէթ կը բռնի, էլ ընչի՞ք բաժին Աստուածանից գոհ չես:

— Ամենից լաւն այն է, մէկը քեզ վերցրո՛ւ, Ծռանգների վերայ թանգ գնով կը ծախես, միացածը հալի՛ր, ինձ տո՛ւր, բայց այն պայմանով, որ հալելու ձեւն ինձ սովորցնես. ո՛վ գիտէ, աշխարհք է, կարելի է բաղդա կտրում է, էլի եմ գտնում, ամեն անգամ քեզ ընչո՞ւ գլխացաւանք տամ, քնահարամ անեմ:

— Հասկանում եմ, շատ ունիս ու ինձանից թագցնում ես. Աստուած քեզ հետ, ես քո ասած մարդը չեմ, ում որ խաբել ես, էլի նրան խաբի՛ր, ես ոչ կը հալեմ, ոչ կը սովորցնեմ:

— Ի՞նչ է, մի հատը քի՞չ ես կարծում. էս ոսկի՛ է, ո՛սկի, մի դատարկ հալելու համար մէկը վերցնելը նա՞ղ ես անում:

— Էդ քո մի հատ ոսկին տա՛ր մաճնի տուր, գլուխդ քսի՛ր:

Բզդէն խիստ ալլալուեց վերջին վիրաւորական առածի վերայ. նա այս խօսքն այսօր երկրորդ անգամն էր լսում:

— Ուստա Սիմոն, ընչո՞ւ ես ինձ անպատիւ խօսք ասում, էս տռուտուր է, չես ուզում հալել, քո կամքն է, ի՛նչն է շատ՝ զարգարը, շանը խփում ես՝ զարգարների վերայ է հաչում, դու չէ՛ք քօ

Հօրեղբօր որդին կը հալի. ծանօթ, բարեկամ մարդիկ էինք, քեզ մօտ բերի, որ օգուտը դու տեսնես, մէկը քիչ ես համարում աշխատանքիդ վարձ, երկուսը վեր կալ, միայն էլի՝ ասում եմ, հալելը սովորցրո՛ւ:

—Ա՛ռ, քաշուի՛, ասում եմ, քանի տանուտէրին չեմ բերել, գլխիդ կանգնացրել, էգ տռչացրած ջիւերդ զարտակել տուել. ես քո երեխէ՛ն եմ, որ խաբում ես. չէ՛ որ գողացած աքլորիդ պոչը, վաղի մօլլի նման, փէշիդ տակիցն երևում է. դէ գնա՛, ես ոչ թագաւորական փող ուտող եմ, ոչ գող եմ, ոչ գողի ընկեր եմ. մեր ճակատի քրտունքով Աստուած մի կտոր հալալ հաց է տուել, թող էն ո՛չ կտորի իմ գլխիցը. քո ասած մարգն ես չեմ, ես հայ քրիստոնեայ եմ, հայը գողութիւն չի կարող անել, անի էլ՝ չի կարող պարտակիլ:

—Ես էլ քեզ պէս հայ եմ, ուստա Սիմոն, քեզ առացի, որ գողացել չեմ, գտել եմ. իմ բազդա էր՝ Աստուած ինձ տուել է, ընչի՞ պէտք է տանեմ խաղինէն (գանջարանը) տամ:

—Գնա՛, եղբա՛յր, գնա՛, ում որ կեղծաւոր փարիսեցութիւնով մինչև օրս խաբել ես, էլի նրանց գլուխը կլէկի՛ր, քո ուզածն ես չեմ, քեզ ընկեր կարող է լինել Երևանցի զարգար մաշադի Ռաջաբը, որ երկար շուկայումը խանութ ունի. էս գաւառի բոլոր ճանապարհ կտրող աւազակների կողոպտածը նորա փորն է մտնում, նորա ձեռովն է պարտակուում, նա ինքն է հալում. հինգ անգամ դիւանի ճանգն է ընկել, բայց էլի գլուխը դուրս է պրծացրել, նորա համար, որ Երևանի ղուլլուղի մարդկանց կնանոնց մատներն ու վիզը նորա ձեռքովն են զարգարուած:

—Իմ ուզածն էլ հէնց գա՛ է, հալալ է նորա կերածը, մարդն էդպէս պէտք է լինի, քեզ պէս իւր հացին քացի տուողը քեզ պէս ձեռը դատարկ կը մնայ. մնա՛ս բարև, շատ լաւ տեղ սովորցրիր:

Այս խօսքերով Բղդէն ոսկիքը կապեց ու դուրս եկաւ Սիմոնի մօտից:

ԻՅ.

ԷՍՕՐ ԲՕՇԱ, ԷԳՈՒՅ ՓԱՇԱ

1850 թուականների առաջին կիսուսն ենք. Երևանու երկիրն ինքն իրան չի նմանում, աշխարհն արիւնի մէջ ծփծփում է:

Նաո ժամանակ չէ՝ այս տարապայման և տարալէպ փոփոխութիւնը՝ պատմութիւնիցս դեռ մի քանի օր յառաջ՝ դառն ու գալլը միասին էին արածում։ Մարդիկն իրանց սովորական աշխատանքի հետ էին, իսկ այսօր, ո՛ր կողմը դառնում ես՝ մտքերն յուզուած են և ուշադրութիւնները լարուած։

«Ալէքսանդրապօլ, Կարս, Օսմանցի, Բէհրուզով, զօրք, ասկեար» — ահա՛ այն խօսքերը, որ ամեն անկիւնում ականջներդ չորս շինած՝ լսում ես ու զարմանում։

Ներկարարի լեղակի կարաս չի խանգարուել¹⁾, լուրերը շինծու և սանդղովի չեն։ Կատարուած դէպքերը, գիւղերում մտած կենդանու-թիւնը հաստատում են իրողութիւնը։

Ի՞նչ է այս։

Ամեն տեղ խօսում և պատմում են, թէ իշխան Բէհրուզեանը թուրը հանած՝ ուռսի զօրքի առաջն է ընկել, Ալէքսանդրապօլու բերդումն և շրջապատումը բանակներ տուել, Ախուրեան գետի այս կողմի ափերը զինուորներով լցրած՝ պատրաստուում է այս օր կամ վաղը, էս րոպէին, կամ միւս ժամին գնալ Օսմանցուի դէմ պատերազմը։ պատմում են նոյնպէս, ճշորէն, թէ չափազանցացրած՝ որ գետի միւս երեսին Տանկի ասկեարի (զօրք) կարմիր Ֆասերի շատու-թիւնից՝ հեռուիցն էլ ուրիշ բան չի երևում, կարծես, դիտմամբ դաշտ ու սար լալազար ծաղիկ, կամ կարմիր պուտ ցանած լինի, կամ շիլա է փռած։

Պատմածներից ոչ մինն առասպել չէ, հաստատ փաստ է, որ 50 թուականների պատերազմն անսպասելի կերպիւ մեծ ուժգնութեամբ յանկարծ յառաջ մղուեց և մեր աշխարհի ամեն անկիւնը շարժման մէջ դրեց։

Թէ քաղաքական շրջաններում քանի՛ ժամանակ էր այս հարիսան եփուում ու հարուում, այդ ժողովրդի խելքից և մտածողութիւնից վեր էր և Կովկասեան համայն բազմատարր և բազմալեզու ազգաբնակութիւնների համար միանգամայն անմատչելի, սակայն այսօր այլ ևս գաղտնիք չէ, որ շ աշխարհն եռում է, մարդակեր

¹⁾ Ըստ աւանդութեան՝ Ներկարարի ճերկի կարասը խանգարուելու՝ մինչև մի արտասովոր սուտ չը հուշակեն, չի ուղղուիլ, ճերկը չի բռնիլ։

պատերազմը կամ սկսուել է, կամ սկսուելու վերայ է. Ախուրեանի երկու ակերիին Ռուսի և Տաճկի անթիւ անհամար բանակներն են նստել և կռուարար խոյերի նման մէկ իրար են դիպչում, մէկ էլ յետ ու յետ գնում առանց երես թեքելու, որպէս զի նորից յարձակումն գործեն, նորից ճակատ ճակատի շրխակցեն:

Աշխարհը ժողովել է Ալէքսանդրապօլ, տեղից շուտ զարթնողը Նիրակ է վազում. աշխատանքի ու շահի տարի է, փող վաստակելու ճանապարհը հարթուել, լայնացել է, ոսկին թիերով են քերում, չ'օգտուիր խելքը կորցնել կը նշանակի:

Այս ամենը շատ լաւ, բայց մարդիկը բոլորն ատամնաւոր են. արտաքին համագումար շարժականութեան նման մի ներքին կենսական մեքենայ ևս իւրաքանչիւր անթեւ և անփետուր երկոտանու իւր մէջն է գործում, սրանք ամենքն էլ ուտել են պահանջում, քաղցած մնալ չի կարելի, այսքանի կարիքը ո՞րտեղից պէտք է լցուի. Ռիցուք՝ որ Նիրակի ամբարները հազարաւոր տարիներ յառաջ շատակեր Շարաներ են կշտացրել, բայց Շարաներն այն ժամանակը բերաւորներ չեն եղել. այսքանին մի՞թէ Նիրակը կը յագեցնի. սրանց մի ճար պէտք է տեսած, թէ չէ քաղցած կը կոտորուեն:

Երկիւղ չ'ունինք այդ կողմից, մեր երկրումը ոչ ոք քաղցած չի մեռնիլ, շէն ու հաստատ մնայ բարեւից և արգաւանդաբեր աշխարհը՝ Երեւանու հողն ու ջուրը:

Ահա հասել է օրը, որ աշխարհի միւս ծայրից մարդիկ հաւաքուին մեր հողումը, ականատես լինին մեր երկրի արգաւանդութեանը և յետ գնան, զարմանքով պատմեն իրանց հայրենիքումը:

Այդպէս էլ եղաւ. կիւրը բորբոքուեցաւ Նիրակումը և մեր երկրի բերքերն այնտեղ տեղափոխուեցին: Բոլորը խլուեց և կրուեց դէպի պատերազմի դաշտը:

Խլողներն եղան իրանք արդիւնահանողները. նրանք թանգ գնով էին վաճառում իրանց արդիւնաբերութիւնը. եղան դրամատէրերը՝ սրանք գնում էին առաջին ձեռքից և կրկնապատիկն օգտուում. եղան նոյնպէս և տեղական վարչութիւնից կարգուած հարկահանները:

Վերջիններս նպաստում էին պատերազմական պաշարեղէն հայթայթողներին: Կապալառուները ձեռնհաս չ'եղան ճշդութեամբ գլուխ տանել իրանց յանձն առած պարտականութիւնը. նրանք կապալը

վերցնելու ժամանակ նախապէս աչքի առաջ չեն ունեցել առաջիկայ պատերազմը և այսօր ընկճուել են ծանրութեան տակ:

Նրանց զիջողութիւն եղաւ, կարգադրուեց, որ տեղացի ժողովրդի կողմից նրանց օգնութիւն տրուի:

Որպէս զի ըստ կարելւոյն շտապեցրուի ժողովրդի կողմից լինելիք գործակցութիւնը, կապալառուները բազմադիմի ներելի և աններելի միջոցների ձգտեցին. նրանք անձնական ներկայութեամբ, կամ իրանց ճարպիկ գործակալների ձեռքով մտերմական յարաբերութիւններ հաստատեցին գիւղական, համայնական և գաւառական վարչական մարմինների հետ, ճնշում գործ դրին միամիտ գիւղականի վերայ, ուսմիկ յօժարակամ գործակցութեանը պարտականութեան ձև և նշանակութիւն տուին և ծակամուտ բաղդախնդիրների համար որսկանութեան աղատ ասպարէզ բաց արին:

Ցաւալի և տաժանելի էր այդ ժամանակ գեղջուկի վիճակը. իւր դառն աշխատանքը—Աստուծոյ տուած բարիքը, որոնցով առատ էր այդ տարին, ուսմիկ գլխին պատիժ դարձաւ, նորա արդար վաստակն իւր քթերիցն եկաւ:

Բաւական էր, որ անխիղճ կապալառուի ստորաքարշ գործակատարն իւր ոսկւով վարձած լրտեսների ձեռքով հոտ առնէր, թէ այս ինչ գիւղում մի որ և է գիւղականի մօտ ամբարած կայ, ինչ տեսակ և լինի միւսնոյն է, հացահատիկ, կամ աղացած ձմեռուան ալիւրի պաշար,—ահա գաւառապետի կամ իւր օգնականի գրագիրը, եասաւուլը, շատ անգամ նոյն պաշտօնատարներից մէկն ու մէկը յանկարծահաս յարձակումն էին գործում, դատարկում էին շտեմարանը, բարձում էին հէնց իրանց պաշարատիրոջ գրաստին և քշել էին տալիս այնտեղ, ուր արիւնը ջրի հետ միացած էր, ուր հազարաւոր մարդիկ բերուածը ուտում, մարսում, սպառում էին և միւս օրը կրկին գտնում էին տեղը լի:

Այդ ապօրինի յափշտակուածի փոխարէն կապալառուն՝ իբրեւ ողորմութիւն՝ շարտում էր երկրագործի երեսին նախկին էժանութեան ժամանակի գինը, մի վարձատրութիւն, որ այսօր ծաղրալի էր անուանելը:

Շատ անգամ երկուստեք համաձայնութիւն էր գլուխ գալիս կապալառուի և գիւղական ստորին վարչութիւնների մէջ, տա-

լիք աննշան գումարը վերցուում էր մի նորաստեղծ, երեակայական հարկի վճարք և հաւասար կիսուում մեքենաներ լարողների մէջ:

Ձեռք իմանում ի՞նչպէս և ի՞նչ ճանապարհով, բայց մի օր էլ ամենքը տեսան մեր կօլոտ չարչուն փերեզակութեան ցնցոսիներն իսպաւ մի կողմը ձգած:

Բղդէն զարդարուել էր սև լաստիկի արխալուղով, մի կապտագոյն մահուտ ոսկեայ ժապաւէնով Ձերքեղի չուխայ շատ յարմարում էր իւր անտաշ թիկունքին, և որ ամենից աչքի ընկնողն է՝ ռուսական մի լայն ծածկոցով ~~Քոբուլ~~ ցցուել էր նորա հաստ գլխին, և ի հարկէ այնպէս էր սաղում, ինչպէս կովի վերայ արծաթապատ թամբը:

Այս օրուանից բոշի տղայ սև իշուկը չէր Բղդէի համեստ ընկերակիցը. մի սպիտակ խրինջան վառվռուն Ղարաբաղի նժոյգ էր նորա անտաշ կազմուածքը պարսկական թանգազին թամբի մէջ գեղեցկացնողը:

Այս կերպարանափոխութիւնը կատարուեց Սալբու տղայի մէջ՝ զարգար Սիմոնի տանից հեռանալուց մի քանի օր յետոյ:

Բղդէի ցանկութիւնը կատարել էր մաշաղի Ռաջաբը. թուրք ոսկերիչը և՛ հալել էր բոլոր ոսկիները, և՛ իւր համարուեստների մէջ ձեռնտու գնով վաճառել էր հալուածքը՝ զանազան զարդեր շինելու համար, տեղը համարել էր Բղդէի առաջ հազարի չափ նորաձոյլ փոշաթաթախ պօլիմպերեալներ:

Այս դէպքը պատերազմը հրատարակելուց մի քանի օր առաջ եղաւ:

Բղդէի առաջին գործն այնուհետև էն էր, որ խնդին նա Աշտարակումը մի ընդարձակ խանութ բաց արեց:

— Զիմա թող մրցի ինձ հետ Բստինի թոռն իւր խանութով, թող օգնի ջհուտ Աղաջանն իւր փեսին, շատ չի քաշիլ, աչքդ բաց ու խուփ կ'անես և ահա մի յաճախորդ չի մնալ՝ Բստինի թոռի կրպակում, ասաց Բղդէն և կտաւեղէնի ու մանրունքի բեռները թափեց Աշտարակու տանուտէրի բակումը:

Բղդէն իրան ընկեր ընտրեց տանուտէրի որդուն, նորա սենեակներից մէկը դարձրեց կրպակ: Այս թէ ձեռնտու էր ՄՏօյի դէմ մըրցումն գործ դնելու և թէ տեղի յարմարութեան պատճառաւ չափած ու ձեւած էր խանութի համար:

Տանուտէրի տղէն էր կառավարին և խանութպանը: Եւ ո՛ր դիւղացին կը համարձակէր Սհօյից առուտուր անել. տանուտէրն ամեն բանում այնպիսի յանդուգն մարդից վրէժ կը հանէր:

Արդարեւ, կարճ միջոցից Սհօյի խանութի ոտքը կտրուեց և Բղդէի հռչակը ողջ գաւառը բռնեց:

Այս բանին առաւելապէս նպաստեց Բղդէի նոր պաշտօնը:

Ամեն աչք Բղդէի վերաւ սկսեց քաղցրանալ. նորա չարչիութիւնը մոռացութեան տրուեցաւ. ընդհանուր կապալառուի կողմից Բղդէն կարգուեց գլխաւոր գործակատար և Աբարանի գաւառակից ցորենառու:

ԻԳ.

Է՛ն Ի՛նչն է, ՈՐ ՊՍՏԻԿ Է ՈՒ ՃՍՏԻԿ Է

— Բարո՛վ ես էկի:

Այս խօսքերով ողջունեց առաջին անգամ գաւառապետը, երբ երէկուան չարչին իրաւունք խնդրեց և տրորեց նորա բնակարանի շեմքը:

Բղդէն խիստ կոկիկ էր հաղնուած: Նա եկել էր կապալառուի կողմից գրաւոր յանձնարարութեամբ:

Մեծաւորը հետազննին աչքով նայեց կապալառուի տարօրինակ գործակատարին, քթի տակին ժպտաց և բարեւ տուեց:

Բղդէն խորին խոնարհութեամբ մինչև գետին ծռուեց և երկըրպագեց:

— Ի՛նչ գուզիս, երկրորդ հարցը տուեց գաւառապետն ուրախ դէմքով և Վրաստանին յատուկ հայ արտասանութեամբ:

— Քո ողջութի՛ւնը, աղա՛, կմկմաց Բղդէն. և ձեռքը գրպանը տարաւ ու սկսեց խառնել:

— Ի՛նչ ես պտոււմ, զարմացած հարցրեց իշխանաւորը:

— Քո ողջութիւնը, տէ՛ր, կրկնեց խորամանկ կարբեցին և մի ոտք յառաջ գալով՝ մի նամակ և մի ծրար հանեց գրպանից ու վախժախելով դրեց սեղանի վերայ:

— Այս Ի՛նչ նամակ է:

— Կապալառուիցն է:

— Իսկ այս ի՞նչ ոսկիք են, բացեց գաւառապետը կողոված թուղթը և հարց տուեց:

— Քո մեծութեան համար ընծայ եմ բերել:

— Քո տիրոջը՞ցդ է, ի հարկէ:

— Ո՛չ, տիրոջս խոնարհ ծառայիցն է:

— Քեզ համար լսել եմ, որ դու մի հասարակ չար՝ի էիր ու յանկարծ մեծ խանութի տէր ես դարձել, գաւառի հարուստներից մէկն ես հռչակուել ու կապալառուի հաւատարմութիւնն ես ձեռք բերել. ո՞վ տուեց քեզ այսքան կարողութիւնը:

— Քո հրամանքդ:

— Ի՞նչպէս:

— Երբ քո բարի աչքդ քաղցր է քո ժողովրդի վերայ, աշխատանքն էլ շատանում է, սէր ու եղբայրութիւնն էլ աւելանում է: Ընչի՞ չէի հարստանալ, քո ահիցն երկրի գող ու աւազակութիւնը կտրուել է, ճակատի քրտինքը՝ դատողի դրպանից ոչ ով չի խլում, գիւղացուն ոչ ով չի վստահանում ասել՝ աչքիդ վերեն յոնք կայ. ամեն մարդ էլ էղպէսով հացի տէր է դառնում, ամեն բերան քեզ է օրհնում, քեզ արեւշատութիւն խնդրում. հիմի էլ հօ յառաջ ժամանակներումը չե՞նք, որ մինչև իրիկուն կը չարչարուէին ու ձեռք բերածն աւազակի ու շուն ու գալլի բաժին կ'անէին:

— Սուտ չես ասո՞ւմ, ա՛յ տղայ, կեղծաւորութիւն չես անո՞ւմ:

— Սուտը սատանայ է:

Գաւառապետը շատ լաւ գիտէր, որ Բղդէի խօսքերի ոչ մի բառը ճշմարտութիւն չէ, բայց բարոք համարեց կարճ կտրել և ասաց.

— Շա՛տ ուրախ եմ, որ քեզ պէս կտրիճ մարդիկն իմ ժողովրդի մէջ աւելանում են, կարողանում են հարստանալ, խեղճին օգնել, աղքատի կարիքին հասնել. դու աչքումս խելօք տղայ ես երևում, ես քեզ իմ հովանաւորութեան ներքոյ կ'ունենամ. նոյնն է խնդրում քո տէրդ՝ կապալառուն, նամակն աչքի տակով անցնելով՝ շարունակեց գաւառապետը, գնա՛, պաշտօնդ կատարի՛ր ու երբ պէտք կ'ունենաս, համարձակ տուն մտի՛ր, իմ դուռը քեզ համար այսուհետև միշտ բաց է:

— Խնդրեմ, ներող լինես, այս մի քանի կոպէկը ծառայիցդ վերց-

Նես, յոյս ունիմ՝ շատ անգամ ոտքդ գամ, գա՛մ լիքը ձեռքով. դատարկ փայտին շուն չի հաչալ, դատարկ ձեռքով սևերես մարդիկը միայն տուն կը խցկուեն:

— Ննորհակա՛լ եմ, ընդունում եմ, բուռն արեց գաւառապետը ոսկիքը և շուռալով կրկին ցած թողեց թղթի մէջ. երևաց, որ համարում էր:

— Ես զգում եմ, գլխիդ մատա՛ղ, ուզում ես հասկացնել, թէ անքաղաքավարութիւն եմ արել. շատ ուղիղ ես հրամայում, տասը ոսկին քո մեծութեանը վայել չէ. բայց եթէ այդքանն ընդունելութիւն կը գտնի, ուրիշ ժամանակ կրկնապատիկը կարող է լինել:

Բղդէի խօսքն ընդհատուեց եասաւուլի ներս գալով:

— Փոքր կնեազն է, խոնարհաբար յայտարարեց եասաւուլը:

— Թող գայ, հրամայեց գաւառապետը և ոսկիքը փաթաթեց, սեղանի արկղումը թաքցրեց:

Ներս ստնողը մի գեղեցկադէմ, գեղեցկակազմ, գանգրահեր, բարձրահասակ երիտասարդ էր. պաշտօնազգեստից կարելի էր ճանաչել, որ նա գաւառական վարչութեան ծառայողներից է. իսկ Բղդէն անունից հասկացաւ նորա ո՛վ լինելը և մտքումն ասաց. — շատ յարմար ժամանակ էր, նշանակում է գործս յաջող է:

— Ո՞վ էր ներս եկողը:

— Փոքր կնեազն էր:

— Բայց ո՞վ է փոքր և ո՞վ մեծ կնեազը:

— Մեծն ինքը գաւառապետն էր, փոքրն իւր օգնականը:

Այս անունով էին յայտնի այս երկու պաշտօնատարները գիւղացուն. բայց թէ իսկապէս ի՞նչ մարդիկ էին, ի՞նչ ազգից էին, ի՞նչ ազդանուն ունէին, — գաւառացու գիտենալու և դատելու սահմանից վեր էր. բաւական էր, որ նորեկ պաշտօնէին մի անունով կնքեց ամբոխի միջից մի տանուտէր, մի գիւղական պատուելի, և ահա ամբողջ գաւառն այդ կոչումով է ճանաչում իւր մեծաւորին՝ առանց ուշադրութեան առնելու, թէ իւր կոչած անունը պակաս-պուշտ է, սուտ ու սխալ է: Այդ ռամկի սովորութիւնն է. նա երբէք ճիշդ անունը չի կարողանում տալ, մանաւանդ իւր համար խորթ ազգանուններին: Նա սովոր է ամեն անուն կրճատել, համառօտել, կամ խեղաթիւրել. նոյնն անում է և իւր իշխանաւորների վերաբերութեամբ:

Նիկո, Միսո, Գասո—ասում է գեղջուկը Նիկողայոսին, Մխիթարին, Գասպարին. Փուշկով, Սվարով, Փանվոսկի, Մաճարբերի՝ չեղյեղուում են օտարազգի անունները: Պատահում է և այնպես, որ ժողովուրդը նոր անուններ է հնարում ամեն մէկ ծառայողի համար. մէկին մեծ աջայ է ասում, միւսին Խաթարալա-բէզ, երրորդին ծուռ Կակո և այլն:

Այս իսկ հիման վերայ, Բղդէին հիւրասիրողը կոչուում էր Մեծ կնեազ, իսկ օգնականը՝ Փոքր կնեազ:

—Ի դէպ, մեր երեկուան խօսակցութեան առարկայ երկոտանի որսն իւր ոտքովն է ընկել, ասաց Մեծ կնեազը Փոքրին՝ Բղդէի համար անհասկանալի լեզուով. էլ հարկաւորութիւն չը կայ սրան անհանգիստ անելու, սա իւր գործը հասկացող է երևում, սրան պինդ պէտք է բռնած:

—Ահա, պարոն Բաղդասար, խօսքը հայերէնի դարձրեց գաւառապետը, Պստիկ կնեազն էլ լսել է քո անունը, ուրախ է, որ քեզ տեսնում է:

—Շատ շնորահակալ եմ երկուսիցդ էլ, ձեր ոտքի հող ու մոխիրն եմ:

—Ես Փոքր կնեազին խնդրեցի, որ քեզ վերայ քաղցր աչք ունենայ, դու այսօր գնա՝, սորա դուռն էլ ճանաչի՛ր:

—Իմ աչքի, իմ գլխի վերայ:

—Ես սրան ասացի, որ դու կապալառուի գործակալն ես, սա խոստացաւ ամեն ժամանակ քեզ օգնել:

—Ես էլ իմ ձեռքիցն եկած ծառայութիւնը միշտ պարտք կը համարեմ կատարելու:

—Գնա՛ ուրեմն դուրսն սպասի՛ր, մենք ինչ հարկաւորն է՝ կը խօսենք, ինչ անելու ենք՝ սորա ձեռքով կ'անենք:

Բղդէն երկիցս և երիցս գլուխ իջեցնելով՝ դուրս գնաց:

Նա այդ օրը ոչ միայն Մեծ ու Փոքր կնեազներին ներկայացաւ, այլ ամենաստորին շունապանին էլ այցելեց ու ծանօթացաւ Փայլուն պօլիմպերեալներից բոլորեքեան մասնաւորուեցին իրանց կոչման և արժանաւորութեանց համեմատ:

Եսասաւույններն ու զաղախներն էին սակայն, որ ոսկու փոխարէն արծաթեայ փոշեթաթախ մանէթներ ստացան և իրանց կողմից խոստացան Բղդէի հաւատարիմ շները դառնալ:

Ուրախ տրամադրութեան գագաթնակէտին հասած՝ դուրս եկաւ Բիզէն գաւառական վարչութիւնից երեկոյեան դէմ և ձի հեծած՝ շտապեց ճրագվառոցին Կարբի մօտել:

—Այսուհետև, Նոդիկ, փափկացրո՛ւ քարի պէս կարծր սիրտդ, ոսկիքը մածնի չը տուի գլուխս քսելու, տեղին գործածեցի՝ քո սրտին տիրանալու. հիմի տեսնենք՝ քո աչքումն ո՞վ աւելի գին կ'ունենայ՝ Բստինի թո՞ւր, թէ մեծաւորների հետ ոտը ոտին դրած բազմող պ. Բաղդասարը. սպասի՛ր, Նոդիկ ջա՛ն, դեռ. հօրդ բերանի գոլն իմանանք: Վա՛յ, ջհուտ Աղաջանին, թէ որ չէ՛ս ասի, հոգէց հոգի կը կորցնեմ, Մեծ կնեազին աչքով կ'անեմ. Պատիկ կնեազին կը հրամայի՝ փոշին քամուն կը տայ: Զէ՛, ջհուտ Աղաջանը խելքը հացի հետ չի կերել, օրն էգուց աշխարհը չաւ կը լինի, որ մեծ ու փոքր կնեազների հետ մի մօր կաթը ծծած եղբայրների պէս ենք: Բիզէն ցուցամատով երեք անգամ ճակատին խփեցու շարունակեց.

—Հը՛, գլուխ չի՛ գլուխ, խելքի բուն է, որ կայ. մի քանի հատ պսպղուն ոսկիքն էսօր քանիսի՛ աչքերը շլացրին, ի՞նչպէս բոլորին իմ դրան շունը շինեցին. դրա համար է ասած՝ պատիկ է ու ճստիկ է. ի՞նչ գործ կատարեցին կոպէկի մեծութեամբ ոսկիները:

—Էլ կասկած չը կայ, որ ջհուտ Աղաջանի հոգին բռանս մէջն է, երեք անգամ դրականապէս շարժեց նա գլուխը. երեք օրից տէր-Յակովբը ջհուտ Աղաջանի խնամաքարին կը նստի, Աղաջանի խօսքը կ'աւանդի, իրիկունը նշանը կ'օրհնի, մի երկու շաբաթից՝ Նոդիկս իմ նոր շինուող տանը սորոր տալով՝ խանութութիւն կ'անի, Բստինենց Սհօյի վերայ թքել էլ չի արժան տեսնիլ:

Այս և սոցնանման վերացական մտածութիւններով մութը գետինն առած՝ նախկին չարչին մտաւ Կարբի:

ԻԴ.

Տ Ե Ր Յ Ա Կ Ո Վ Բ Ը

Հին Բայազիդից գաղթած, Կարբու նոր բնակիչների մէջ նշանաւոր տներից մէկն էր ջոյ տէրտէրենց տունը:

Պատմութիւնը մանրամասն չէ յայտնում, թէ ո՞ր օրից այգալիսի հռչակ է ստացել այս տունը և ի՞նչ աչքի ընկնող յատկութեան

համար, բայց մի աւանդութիւն տան սերնդների ձեռքին յաջորդաբար քահանայական դաւադանը ժառանգական սեպհականութիւն է արել:

Մեռաւ քահանան, տեղը ուրիշն է հարկաւոր, օտարներին դիմելու ստիպուենք չը կար, անշուշտ ջու՛ տէրտէրեկնց տան մի, կամ միւս անդամն ի մանկութենէ պատրաստ է այդ կոչման համար:

Մեծ ուսումն և պաշար չէր պահանջուում նոր քահանայացուից, պատրաստուելու յարմարութիւն և տեղ էլ չը կար, դպրոց կոչուած հիմնարկութիւնը վանքերի շորս պատի մէջ էր ամփոփուած, Սուրբ Գրքի խորին աստուածաբանական հմտութիւնը վանականներին էր բաժին թողած, իսկ քահանայացուներն ուսանում էին՝ որքան անհրաժեշտ էր կնուենք անելու, պսակելու, թաղելու և ժողովրդի այլ և այլ, հոգեւոր, ծիսական պաշտամունքը կատարելու համար:

Բաւական էր տէրտէրին որդիներից, կամ արիւնակից ազգականներից մէկին եօթը տարեկան հասակում սպասաւոր տալ մերձակայ վանքի միաբան հայր՝ սուրբներից մէկին, թողնել այնտեղ մինչև տասն և չորս տարեկան հասակը և մանուկը կատարելապէս տիրացուացած՝ վերադառնում էր հայրենի տնակը՝ տեղական եկեղեցում սպասահարկելու մինչև փիլոն ծածկելը:

Աղմկայոյզ խռովութիւնների առիթ էր լինում ժողովրդին այն հանգամանքը, եթէ քահանայութիւնը վիճակուում էր աշխարհական տների դաւակններից մէկն ու մէկին:

Պատահում էր, որ միաժամանակ մի յարկի տակ բնակուած երկու-երեք եղբայր միմեանց «օրհնեա տէր» էին տալիս:

Այդ դէպքերում ժողովուրդն առաւել ուրախ էր լինում, հաստատ համոզուած լինելով, որ երբ իրանց հոգեւոր հովիւների մէջ սէրն ու խաղաղութիւնը կը լինի թագաւորած՝ գիւղի խաղաղութիւնն անվրդով կը մնայ և քահանայական շարունակ անբաւականութիւններն ու կռիւները գժտութիւնների տեղիք չեն տալ:

Հաստատապէս ասել անհնար էր այս. սակաւ չի պատահել, որ ժողովուրդը ներկայ է եղել երկու հարազատ քահանայ եղբայրների միմեանց հետ տարիներով խռով պատարագելուն, ծեծ ու ջարդին,

մազ ու միրուք փետտելուն, բայց բացառիկ դէպքերը մեծ չարիք չեն. նոյն ժողովուրդը հնումը, թէ նորումս, ամեն տեղ և ամեն օր վհատ ու ուժմ է ակնատես լինելով իւր համայնքի հոգեւոր յայրերի անգրեյի անկարգութիւններին:

Հայր Աբրահամու օջաղ կոչուելու տներ այսօր հազուադէպ երևոյթ են դարձել, իսկ 25, 30 տարի յառաջ և աւելի խորը՝ դա մի զարմանալի բան չէր: Հայր Աբրահամու օջաղ էր կոչուում այն օրհնեալ տունը, որի ծերունի հայր-նահապետը, բոլորած իւր շուրջը բազմաթիւ եղբայրների, հօրեղբօր զաւակների ու թոռների, նրանց որդկանցն ու թոռան թոռներին՝ քաջափորձ զօրականի անձնապաստան հմտութիւններով ղեկավարում էր շարժուն գործարանը, ընդհանուր հրամաններ էր արձակում և բոլոր անգամներից իրանց գործառնութեանց հաշիւն ու համարն էր պահանջում: Ի հարկէ, կը կաղար գործը, անիւը կոտորուած սալի նման կը կործանուէր, եթէ հայր-նահապետին գործակից չը լինէր տան ներքին կառավարութեան մէջ մայր-տանտիկինը — ընդհանուրի յարգանքը վայելող ու հրամայող մեծ նանը, որի ձեւքին էր տանտիկնութեան շերտփը, որի քաղցր խօսքը պատուէր էր տան իդական սեււի բոլոր անգամների համար:

Տասնեակ տարիներ, շատ անգամ և հարիւրամեակներ էին գլորուում յաւիտեանականութեան անդունդը, իսկ հսկայական մեքենան անքակ կերպիւ միմեանց հետ աղխադուած անգամներով գործում ու տեւում էր. որդին հօրն էր փոխանակում, հարսն սկեսօրը. մէկը ղլուխը վայր էր դնում, միւսն արդէն իւր ծանրաստար, բայց քաղցր պաշտօնի մէջն էր:

Այդպիսով սէր ու միաբանութիւնը նշանաբանն էր լինում այն քաղաքային, կամ գիւղական հասարակութեան, որի մէջ հայր-Աբրահամու օջաղներ մի քանիսն էին գտնուում:

Իսկ եթէ աշխարհական տների բարոյական արդիւնքն այսչափ մեծ էր համայնքի համար, ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է ժողովրդի ուրախութիւնն ու երջանկութիւնը, բարօրութիւնն ու անդորրութիւնը, եթէ ժողովրդի տուած առատ տուրքը մի դռնով էր ներս մտնում, միւսնոյն շտեմարանումն էր ամբարուում:

Ձոչ տէրտէրենց տունը թէ Բայազիդումն և թէ Սարբի հայր

Արբահամու օջաղ անունն է կրել. և իրաւամբ. ոչ մի ծերունի չէր լիշում իւր կենաց շրջանումը ջոշ տէրտէրինց տան մէջ բաժանութիւն կամ անհամաձայնութիւն. շարունակ երկու-երեք քահանայ իրար հետ ժամ են գնացել և նրանց միջի ծերունին աւագութեան ու հրամանատարութեան արտօնութիւնն է վայելել:

Ջոշ տէրտէրենցից երկու հարազատ պատկառելի քահանայ եղբայրներ առաւօտեան և երեկոյեան ժամերգութիւնը կատարելով՝ գաղթականներին առաջնորդեցին Բայազիդի մինչև Կարբի և այստեղ էլ մնացին:

Նոքա էին քաղցրախօս տէր-Սիմոնը և սրտաշահ տէր-Յակովբը:

Միայն իրանց հօտը չէր, որ սիրում էր իւր քաջածանօթ, առաքինի հայրերին. Կարբի գաղթելուց շատ չ'անցած՝ եղբայր տէրտէրները զրաւեցին շրջակայ գիւղերի հայ ու թուրք ազգաբնակչութիւնների սէրն ու համակրանքը: Այդ նրանց վարք ու բարքի, նրանց աղքատասիրութեան ու առատասրտութեան արդիւնքն էր. բերանի պատառը նրանք տնանկի ու կարօտի հետ բաժանում էին:

Սակայն Կարբուն չը վիճակուեցաւ մի կողմից Բայազիդի երջանկութիւնը. շատ չը տւեց, ջոշ տէրտէրենց տունն երկու ճիւղքի բաժանուեցաւ:

Խռովութիւնն ու երկպառակութիւնը չէին, որ երկու եղբայրներին մի յարկի տակից բաժանեցին. մեծ խօլերի անողորմութիւնն էր այդ անողը:

Աշտարակու տէրտէրները զոհ գնացին խօլերի ճիրաններին, ահագին գիւղը մնաց առանց հոգեւոր հովուի, իսկ հոգեւոր ծայրագոյն վարչութիւնը զիջաւ աշտարակցոնց թախանձանացը՝ հրամայեց Կարբեցի տէր-Սիմոնին Կարբին թողնել իւր եղբայր տէր-Յակովբին և փութալ լցուցանել Աշտարակցոնց հոգեւոր պիտոյքը:

Տէր-Սիմոնը վերաբնակուեց Աշտարակ, այնտեղ հովուեց, այնտեղ ապրեց և այնտեղ մեռաւ, իսկ տէր-Յակովբը մինչև վերջին շունչը մնաց Կարբումը, սիրեց ու սիրուեց իւր ժողովրդից և մեռնելուս՝ իւր տեղ պարգևեց սիրելի հօտին իւր հարազատ Հայրապետին՝ տէր-Հայրապետ կոչումով և ինքը խաղաղ հոգւով աչքերն յաւիտեան փակեց:

Ահա՛ այս տէր-Յակովբի մօտ մի երեկոյ ներս մտաւ խօջա՛յ:

ասենք, աղայ, թէ պարոն Բաղդասարը՝ մեր նախածանօթ կօլոտ չարչի Բղդէն:

Վերոյիշեալ կոչուեցերից դեռ ոչ մէկը չէր սեպհականացել Բղդէին. բայց գուշակելի էր, որ ոչ հեռու ապագայում մէկն ու մէկին տիրանալու էր. այժմ այսքանը յայտնի էր, որ Բղդէ անունը իբրեւ թշնամանք նորաբացակայութեան ժամանակ շատ սակաւները վստահանում էին ասել, երեսին ոչ ոք իրան թոյլ չէր տալիս այդ աններելի սխալն անելու, այդ յիմարութիւնը քարէ կարկուտ կը դառնար վերջը և կը թափուէր ասողի գլխին:

Տէր-Յակովբին խորթ թուեցաւ Բղդէի այցելութիւնը:

—Աստուած օրհնեացէ, որդի՛, աջ տալով պատասխանեց տէրտէրը Բղդէի «Օրհնեա տէրին»։ Բայց այս ո՞ր քամին է քեզ պտըտել, մեր դռնովը ներս խցկել:

—Մի՛թէ, տէր հայր, ամօթ է ժողովրդին իւր հոգեւոր հօր ոտքը գնալը, ժպտալով ասաց Բղդէն:

—Ընդհակառակը պարտականութիւն է, որդի՛, բայց դէ՛, չարչի ժամանակդ ոչ միջոց ունէիր և ոչ կարիք, այսօր էլ որ հարուստ ես, Աշտարակումը ծովի նման լիքը կրպակ ունիս, կապալառու ես, երկու-երեք ձիաւորով ես ման գալիս, մեծ տներ ես շինիլ տալիս, աղաների ու միրզաների հետ ես նստում, վեր կենում, ինձ պէս մի գիւղական խեղճ քահանային ի՞նչ միտքդ կը բերես, մինչև մի փորացաւանք չ'ունենաս:

—Մի՞թէ դու ուրախ չես, աջիդ մատա՛ղ, քո ժողովրդի բաղդաւորութեան վերայ, որ իմ յաջողութիւնն երեսովս ես առալիս:

—Չափազանց ուրախ եմ, եթէ մի քանի բաներ, որ պատմում են, թշնամու խօսքեր լինէին:

Տէրտէրը չը քաշուեց թուել Բղդէի անիրաւութիւնները, որոնց մէջ համբաւ էր հանել նա վերջերս և որոց մասին յիշատակութիւնը թող մնայ յետոյ:

—Դու ինքդ ասացիր, տէրտէր ջա՛ն, որ թշնամու խօսքեր են, իմ յառաջադիմութիւնը շատերի աչքը ծակում է, դու դեռ իմ խնդիրս լսի՛ր ու դուրս բեր, յետոյ կը տեսնես, թէ քո ծուխդ ի՞նչ անուն կը հանի և ի՞նչ ծառայութիւն կ'անի քեզ:

—Ասա՛, որ լսեմ:

—Խնդիրս շատ հասարակ բան է, քո մտածելիքն ես եմ քեզ յիշեցնում, հոգևոր զաւակներիդ մէկը չափահաս է, Կարբումը ծնուած նրան հասակակից ոչ ոք չը կայ, նրանից փոքրերը բոլորն երեխի ու կնոջ տէր են դառել, իսկ նա դեռ միայնակ չոր կանգ առի փշի պէս քամու ձեռքից տարուբերուում է, ամենքը նրան մտքից հանել են՝ դու էլ նրանց հետ:

—Մ... ա'... ա'... հասկացայ, հասկացայ, շա'տ լաւ, շա'տ բարի, օրն էգուց ցանկութիւնդ կատարեմ, ուզում ես նոր շինուող տան համար մի նոր հարսը բերել, այնպէս չէ՞, Թափանդ իւզոտուել է, մեր տղայ:

—Ամթ հօ չի', որ կարմրացնում ես ինձ, տէրտէ'ր:

—Ասենք՝ դու կարմրող պտուղ չես, բայց փնաս չ'ունի, եթէ փոքր ինչ երեսդ տաքանայ, իսկ քո առաջարկութիւնդ, ճիշդ՝ որ հարկաւոր է և ժամանակյարմար:

—Ուրեմն մինչև ե՞րբ պէտք է գործը ձգձգես, աշունքը երկու քալ է մեզանից հեռու, հարսանիքների հոտը փչում է, մի քիչ ցուրտը որ ընկաւ, ամեն տեղ զուռնի ձայնը կը բարձրանայ, մենք ո՛ւմնից ենք պակաս:

—Ո՛ւմ աղջիկն ես ուզում, ասա՛ տեսնեմ:

—Ում դու ինքդ կամ կը տեսնես, ում որ եթէ մինչև այսօր արժան չէի, հիմի քո օրհնութիւնովը հաւասար եմ, կամ մի փոքր էլ անց եմ. այնպէս չի՞, տէրտէ'ր, որ ես մի ժամանակուայ Բղդէն չեմ հիմա, ուրիշ եթէ ոչինչ չի լինի, հագուստս հօ ռարձր է ձայն տալիս: Բղդէն մատով մի մի ցոյց տուեց իւր շորերը:

—Առակն անխոտելի է, սրտիդ չ'առնես, Բաղդասար ջա'ն, ասած է. էշն էլ էն էշն է, փալանն է փոխել. փողն ու հարստութիւնը, շորն ու զարդարանքը չեն մարդիս մարդի կարգ գցողը, պատիւը մարդիս իւր մէջը պէտք է լինի. բայց, ի հարկէ, ես չեմ ուզում սիրտդ կտրել, ինձ յայտնի է, որ դու խելօք տղայ ես, մեր Աղաջանի ձեռքովը ոչինչ տեղից հացի տէր դարձար. այսօր էլ եթէ չը գնաս այդ ծուռը և մոլար ճանապարհովը՝ մարդ կը դառնաս՝ ինչ որ մարդին պէտք է ու վայել:

—Դէ', հրամանք արա՛ օրհնած բերանովդ, տէրտէ'ր ջա'ն, տեսնենք՝ ո՛ւմ աղջիկն ես ինձ կամ տեսնում:

Տէր-Յակովբը քաջ ճանաչում էր Կարբու բոլոր հասած աղջիկներին, գիտէր ամենքի ծնողների դիրքն ու աստիճանը: Նա սկսեց ծայրէ ի ծայր, փողոցէ փողոց անուանել Բղդէի համար իւր նախկին դասակարգի տան աղջիկներին:

—Ի՞նչ ես անում, տէրտէ՛ր, այդքան էլ մարդի հողի հետ չեն հաւասարացնիլ. քեզ ի՞նչ, թէ երեկ աղքատ էի, քեզ ի՞նչ թէ ես երեկ բռշալ էի. այսօր չէ՞ որ հարուստ եմ, այսօր փաշայ եմ, դու ինձ էսօրուայ գազով չափի՛ր, քո հաշուած աղջիկները մի քանի ամիս առաջ կարող էին ինձ յարմար նշանածներ լինել:

—Հապա էլ ո՛ւմ անունը տամ, որ սրտերը չը վիրաւորեմ, Բաղդասար. հօ չե՞մ կարող Ալմաստ խաթունենց, Նանի-Յարթենենց խօսքը մէջ բերել:

Տէրտէրը սկսեց այնուհետև առաջիններից մի աստիճան բարձրներին յիշել:

Բղդէն ևս առաւել քիթը շինեց դափի կոմբալ կամ հաւի փուչիկ. տէրտէրի խօսքերը նրան վիրաւորական էին:

—Ի՞նչ ի՞նչ, եթէ ուզում ես մեր իշխաններից մէկն ու մէկի աղջիկը՝ իրաւունք ունիս. դու անունը տո՛ւր, ես կերթամ կը խօսեմ. կը տան՝ իրենք դիտեն, չեն տալ՝ իրանց կամքն է, շատ կարելի է, տալիս են, աշխարհը հիմի փչացել է, հիմի մարգը գլխով ու սրտով չի գնահատուում, այլ գրպանով ու քսակով, իսկ հարստութիւնով, ինչպէս լսուում է, քեզ արժան աղջիկ չի ճարուիլ Կարբու մէջ, պէտք է գնաս Աշտարակիցն առնես:

—Ձէ՛, տէրտէր ջա՛ն, դուր ես ինձ փողոցէ փողոց քցում, ես իմ հայրենակիցներից հեռացողը չեմ, իմ կինն անպատճառ Բայազիդցու աղջիկ պէտք է լինի, և հէնց դորա համար եմ քո ոտքն եկել:

—Շատ ես հեռանո՛ւմ, տէրտէր ջա՛ն, ընդհատեց Բղդէն, երբ տէր-Յակովբը կամենում էր տէրոգորովի հատիկների վերայ թուել Կարբու առաջնակարգ ընտանիքների աղջիկներին, իմ կորուստը դրանց ոչ մէկի մէջը չը կայ:

—Մնացի ես, ա՛յ որդի, մէկ էլ իմ մեծ եղբայր տէր-Սիմոնը, ինքս, քեզ յայտնի է, որ աղջիկ չ'ունիմ, եղբօրս աղջիկն էլ Աշտարակ նշանած է:

—Ընչի՞, տէրտէ՛ր, ջհուտ Աղաջանի հատն ո՞վ ունիս Կարբու

մէջ. նա ու ես հաւասար կը գանք, երկուսս էլ նոր հարստացած ենք:
—Ա՛հ, դու եօթը սարի էն երեսի՞ցն ես, Բաղդասա՛ր, զարմացաւ տէր-Յակովբը, չը գիտե՞ս, որ երկու տարի է Աղաջանի աղջիկը նշանած է և այս ձմեռ պէտք է պսակենք:

—Կարելի է, ի պատիւ իմ, Աղաջանը նշանը կը վերադարձնի՛:

—Ա՛յ տղայ, Բաղդասա՛ր, Աստուածանից վախեցի՛ր, մարդից ամաչի՛ր, ոչ դու Աղաջանի հաւասար մարդ ես և ոչ նա քեզ մարգատեղ կը գնի:

—Բայց ես Բաղդասարն եմ, տէրտէ՛ր, ես հարուստ եմ, պարկերով ոսկի կը թափեմ Աղաջանի առաջին:

—Եթէ ես Աղաջանի տեղ լինէի, քեզ կ'ասէի՝ ոսկիքդ մածնի տո՛ւր, դուլսդ քսի՛ր:

—Քանի՛ մի քանի ես այդ անիծուած խօսքերը լսեմ, էսքանը մածնի տալ կը լինի՞, բարկացած ձեռքը գրպանը տարաւ Բղդէն և հանելով մի քսակ լի պօլիմպերեալ, շաղ տուեց քահանայի գորգի վերայ:

—Էլ ըն՛ի՞ ես նեղարտում, որդի՛, երբ որ քեզ ամենքը վատ են ասում. քեզ շատ լաւ յայտնի է, որ Աղաջանի աղջիկն անուն արած է, նշանած է, ուրեմն դու ցանկանում ես Բստինենց Կարապետի հին օջաղի հիմքը շրջել. լսողը քեզ վերայ էլ կը թքի՝ իմ վերայ էլ, թէ որ ես քեզ լսեմ ու զնամ խնամիս. չը գիտե՞ս, որ ես Աստուծոյ քահանայ եմ և անիրաւ մարդկանցը պէտք է ուղիղ ճանապարհը բերեմ:

—Ի՞նչ անիրաւութիւն եմ արել, տէրտէ՛ր:

—Ուրիշի նշանածն ուղում ես յափշտակել, այդ անիրաւութիւն չի՞:

—Որ սիրում եմ, ի՞նչ անեմ, աջիդ մատա՛ղ:

—Էլ աղջիկ չը կա՞ր, որ նշանած աղջկայ վերայ մատը դրիր:

—Սրան հարցրո՛ւ, կարգիդ մեռնի՛մ, սիրտը ցոյց տուեց Բղդէն, սորա վերայ նեղացի՛ր, կպել է՝ չի պոկուում. ես ինքս էլ շատ ուրախ չեմ, Աղաջանն աչքիս գրողն է, ուզում եմ մի բուռը մոխրի պէս քամուն տամ, բայց բանն այն տեղն է հասել, որ ինքս եմ գլուխս դնում թշնամուս ոտքի տակը, որ ինձ տրորտակ տայ, օրական հարիւրաւոր թքանքներ թափի երեսիս, միայն թէ վերջ ի վերջոյ ինձ խղճայ ու փափազիս հասցնի:

—Իսկ եթէ Աղաջանը չը կամենայ Բստինենց Սհակին տուած խօսքը յետ առնել:

—Օ'... օ'... օ'... Էն ժամանակը շնորը կապեցէ՛ք, իմ շղթան կարեցէ՛ք, կատաղի զազանի նման ծուիկ-ծուիկ, պատառ-պատառ կ'անեմ Բստինենց տղին էլ, ջհուտ Աղաջանին էլ, ողջ կարողութիւնս արենխում, մարդասպան գողերին կեր կ'անեմ, աշխարհքը սարսափի մէջ դնող աւաղակ Եղիկին կ'եղբայրանամ ու Աղաջանի ցեղը բնաջինջ կ'անեմ:

Տէրտէրը զարհուրեց Բղդէի աչքերից դուրս ցայտած կայծերի փայլատակումից. բերանը փրփրակալել էր, ատամների կրծտոցի հետ մատներն ինքնաբերաբար բացուում և խփուում էին, ճիշդ՝ քաղցած գալլի, կամ գիշատիչ անգղի ծուտովի ճիրանների նման, երբ յարձակուելով թոյլ նապաստակի, կամ անշունչ լէշի վերայ, ազահաբար մի կողմից սուր սուր մագիլներն է ի գործ դնում, միւս կողմից ժանիքով կամ կեռ կտուցով է քաշկուտում, մամաւորում:

—Հանգստացի՛ր, սիրելի Բաղդասար, բաւական է, արածս կատակ էր, այս շաբաթ յարմար յիջոց կ'ընտրեմ, Աղաջանին կը համոզեմ, քո իղձդ կատարել կը տամ: Վնաս չ'ունի, Բստինենց Կարապետն էլ ինձ կը լսի, Սահակի համար ուրիշ աղջիկ կ'ուղենք, մինը չէ՝ միւսը լինի, միայն թէ աշխատելու է, որ Աղաջանը չը գրկի Սհօյին խանութի ընկերութիւնից, խեղճն երկու տարի է հետը մաշուում է:

—Ե՛ս, ես ի՛նքս Սհօյին կը բաղդաւորացնեմ, գլուխը ոսկու մէջ կը թաղեմ, եթէ նա Աղաջանի աղջկանից ձեռք քաշի:

—Որ այդպէս է, գործը յաջողացնելը թող պարտքս լինի:

—Որ այդպէս է, այսքանը թող առհաւատչեայ լինի քո աջահամբուրի համար, բուն աջահամբուրն էլ յետոյ:

—Ո՛չ, սիրելի Բաղդասար, ժողովի՛ր փողերդ, քսակդ գի՛ր, ջոշ տէրտէրենց եօթն անգամ եօթը պորտը քահանայ է եղել, Աստուծոյ կարող զօրութիւնով մինչև Քրիստոսի աշխարհք գալը մեր տան տէրտէրը չը պիտի պակասի, բաց մինչև էսօր լսուած չի, յոյս ունիմ, որ այսուհետև էլ չի լսուիլ, թէ մեր տունն էղպիսի կեղտոտ ճանապարհով է հաց աշխատել. Աստուած հաստատ պահի ջերմեռանդ ժողովուրդը, լիաբուն շահել է իւր քահանային՝ իւր հարամը հալալողին ու էլի կը շահի, մեր աչքը մեր դռանն է պահել, ապրել

ենք՝ կրկին կ'ապրենք, աշխարհքիս գանձն ու հարստութիւնը աշխարհքումս կը մնայ: Վերցրո՛ւ փողերդ. երբ բարով—խէրով հալաւդ կ'օրհնենք, որքան սիրող կը բղխի, կը տաս, ես էլ, առանց վրէն աչք թեքելու, ծոցս կը դնեմ, նորափեսին ու նորահարսին բաղդաւորութիւն կը ցանկամ:

—Ուրեմն:

—Ուրեմն դու գնաս՝ գիշերս հանգիստ քնի՛ր, վաղը զործդ շարունակի՛ր, Աստուծո՛ւ ճանապարհը մի՛ մոռանար, աղքատի ու տնանկի աշխատանքը մի՛ խլիր, մի կտոր հաց կե՛ր և Աղաջանին օրհնի՛ր, որ քեզ մարդի մէջ մտցրեց, յոյսդ Աստուծոյ նախախնամութեան վերայ դի՛ր, որ քեզ մի կտոր ցամաք հացի տէր է արել. եթէ Աստուած կամեցել է, ցանկութիւնդ ինքն իրան կը կատարուի, իսկ եթէ ոչ, հազար էլ տանջուիս ու մաշուիս, ինչ գրուած է, այն կատարուելու է:

—Ամա՛ն, տէրտէր ջա՛ն, էդ վերջին խօսքերը բերանիցդ մի՛ հանիլ, տէր-Յակովբի աջը կաթոգին համբուրելով՝ բարի գիշեր ասաց Բզդէն:

—Սպասի՛ր, սպառնաց տէրտէրը նորա քամակից հրամայական ձեռով. նղովեա՛լ լինիս, եթէ այս երեկոյեան խոստովանութիւնը բերանիցդ հանես, կամ թէ աշխատես ճակատիդ գրուածին դէմ կենալ, կամ բացի ինձանից՝ ուրիշների գլուխը ցաւացնես, միջնորդ ձգես. այն ժամանակը թո՛ղ Կայէնի և Յուդայի անէծքը թափուի գլխիդ, փափագիդ ո՛չ հասնի, երեք անգամ մեծ չարարանքով աշխարհ մտնես (սոսանանալ)՝ երեքիցն էլ անպէտք փշի պէս անպտուղ մնաս, վերջումը մի ժառանգ լոյս ընկնի քեզ համար, որ աչքերդ բաց՝ վատնի, շուալի կարողութիւնդ և դու տեսնես ու էրուիս, էրուիս ու տնքաս, տնքաս և ոյժ չ'ունենաս յառաջն առնելու, կոպէկի կարօտ՝ շունչդ փչես, հոգիդ սաղայէլի ճանգը ձգես:

Բզդէն դողմանի եկաւ, ոտքերը թուլացան, ծնկները ծալուեցին. բայց շատ չը քաշեց, չը գիտեմ՝ ի՞նչ ներքին դրդմամբ՝ ուժի եկաւ, լուրջ դէմք առաւ և ասաց.

—Շա՛տ բարի, յօժար եմ, միայն թէ դու աշխատես դործը գլուխբերել, հնգապատիկ անէծքի կը դիմանամ:

Նա էլ չը կանգնեց, դուռը շտապաւ բահանայի երեսին ծածկեց ու հեռացաւ:

ԻԵ.

ԳՈՂԸ ԳՈՂԻՑ ԳՈՂԱՅԱԻ, ԱՍՏՈՒԱԾ ՎԵՐԵՒՑ ԶԱՐԾԱՅԱԻ

Ժողովրդի նեղութիւնները հեռզհետէ աւելանում են. երկրագործ, այգեգործ, բոլորեքեան միատեսակ ճնշուած են. կապալառու Բողղասար աղայի քամու նման թռչող նժոյգի սմբակներից՝ կրակի կայծերը փայլակից աւելի են պէծաւորւում. անբան անասունն արդէն ճանաչում է գաւառական տանուտէրների դուռը, նա բնագործամբ հասկանում է իւր գնալու գիւղը. գաւառական վարչութեան գոմումն իւր տեղը որոշած ունի և մի տեսակ ներքին հաճութեամբ և հպարտութեամբ սիրում է կեր ուտել ռուսական ձեւի մսրքում:

Բղղէն այժմ միայն չի մանգալիս, չորս ղինավառուած կտրիճ թուրք թիկնապահ ձիաւորներ նորա անբաժան ընկերներն են, իշխանութեան կողմից էլ մի եասաւուլ շարունակ նրան առաջնորդում է:

Բղղէն յաճախակի է այցելում գաւառական վարչութեան բնակատեղին. շատերի մօտ է ել ու մուտ անում, սիրով ընդունուած է Մեծ և Փոքր կնեսդնների մօտ:

Մի այդպիսի այցելութիւն կատարուեց տէր-Յակովբի հետ տեսակցութիւնից մի քանի օր յետոյ:

Նոր էր վերադարձել նա Աբարանից Կարբի և պատրաստուում էր գնալ տէր-Յակովբից լուր իմանալու, որ մի ձիաւոր իջաւ նորա դրանը և մի փոքրիկ նամակ տուեց նրան: Նամակը գրած էր Բղղէի ստորագրեալների մէկից. նա յայտնում էր, թէ գիւղերից շատերը ոտքի են կանգնել և ցորեն չեն տալիս. եթէ յառաջը չ'առնուի, գրում էր գործակատարը, բոլորը կ'ապստամբին:

Բղղէն ամեն բան մոռացաւ, ձի հեծաւ և երկու ժամից իջաւ գաւառական վարչութեան մօտ եղած գինետան առաջին:

Նա կանգնեց գինետան դրան շեմքին, գլուխը ներս խցկեց և մանրախոյզ հետաքրքրութեամբ խորքը դիտելուց յետոյ՝ ապահովացաւ, որ օտար ոչ ոք չը կար ներսը, ուստի և ձայն տուեց.

— Սաքօ'... .

— Հը', Բղղէ', դու ե՞ս, ներս մտի՛ր, ընչո՞ւ ես հեռու կանգնել, աչքերը չալ (խախտի) կովի նման մտիկ տալիս, վստահ պատահ:

խանեց գինու տկի բերանն ամրացնելով Սաքօ կռուածն և շարունակեց ¹⁾).

—Տօ՛, ա՛յ մեռած, էլի եկել ե՞ս, չէ՞ որ ես քեզ ասել եմ՝ խաթէդ (խորշոն) մեզանից հեռու պահէ՛ր. դու մեր գլուխը մի փորձանքի մէջ բանդ կ'անես:

—Ի՞նչ փուչն ես, Սաքօ՛, «չեմ ուզում» գրպանս դի՛ր, որպէս թէ ուրախ չես իմ գալուն, իբր թէ չը գիտես՝ որ առանց քեզ էս երկրումը ծառի տերէն էլ իրաւունք չ'ունի շարժուելու:

—Հանաքը թող, ասա՛ տեսնենք՝ ընչի՞ր ես եկել, չէ՞ որ մի քանի օր առաջ գործդ կարգի դրինք՝ գնացիր:

—Ինչպէս չը գալի, ամեն տեղ ոտս քարին է առնում, Աբարանի ժողովուրդն էշ է, էն տեղ ատամն կտրում է, բայց դաշտի մեծ գիւղերից մի քանիսը, համարեա, երես են թեքել, ձեռքները պատն են քսում, խօսք չեն ուզում հասկանալ, տուն չեն կամենում թողնել:

—Ի՞նչ են ասում:

—Ասում են՝ մեր գաւառի մեծ ու գլխաւոր գիւղն Աշտարակն է, աշտարակցիք են գինու-արաղի կէսը ջուր անում, Ալէքսանդրապօլումը ոսկի շինում, օգուտ տեսնում, Աշտարակը մի բուռը ցորեն չի տալիս, մենք ընչի՞ր պէտք է տանք:

—Եթէ Աշտարակը ցորեն չի ցանում, ո՞ր տեղից պէտք է տալ:

—Գն'ա ու հասկացրո՛ւ. կոպիտ գիւղացի են, ո՞ր մէկի գլխումը խելք նստացնես:

—Ինչ ի՞նչ ես տալիս, որ օրն էգուց աչքս աջ ու ձախ դարձնեմ, ամենքը քո շուրջ դառնան:

—Աշտարակն է՞լ:

—Աշտարակի անունը մի՛ տալ, նա թթու խնձոր է, մի՛ աշխատէք կծել, ոչ դու, ոչ քո կնեազները, բոլորիդ ատամներն էլ կ'առնի, էլ բան չէք կարող ծամել, քաղցած կը մնաք:

—Հողն ու ջուրը լաւ գիտի, Սաքօ ջա՛ն, ի՞նչպէս ես պաշտպանում քո հայրենիքդ:

¹⁾ Միկիտան Սաքօյի համար տե՛ս «Հացի խնդիր» աշխատասիրութիւն:

— Դու քո Կարբին չես պաշտպանի՞լ:

— Պարտքս է:

— Ուրեմն էլ չը համարձակուիս էդ ծուռն աչքդ Աշտարակի վերայ թեքել, թէ չէ էս դաւառից մի բուռը հաւի կուտ չես կարող գուս տանել:

— Միւս գիւղերի համա՞ր ինչ ես ասում:

— Տեսնենք՝ ո՞րքան ես ցնծում:

— Ա՛յ եղբայր, տղրուկ ես դառել, ինձ արենքամ արել, տուածս հերիք չի՞:

— Լռի՛ր, Լռի՛ր, թէ չէ հինդ օր չի քաշիլ, պոչդ կը խուզուի. դիմացինդ միկիտան Սաքօն է, Սարգարաբատի մոլորմաների միկիտանը, քո ցերեկուայ ման եկած տեղերն ես գիշերն եմ ման եկել, ինձ լալայտնի է, թէ ո՞ր գիւղումն ինչքան աւազ է բանում, թէ ամեն մի խալվար ցորենին ո՞րքան ես վճարում, ինչքա՛ն հաշիւ տալիս:

— Սաքօ ջա՛ն, չէ՞ որ էս բանի մէջ իմ վարժապետը դու ինքզ ես, հիմի էլ կանգնել ես, հակառակն ես ասո՞ւմ:

— Հանաք եմ անում, քանի ես ողջ եմ, դու քո էշը քշի՛ր, միայն թէ տեսնենք՝ քանի՞ պօլիմպերեալ ես համարում առաջիս, որ բացի Աշտարակից՝ մնացած գիւղերը կամքի գան, ցորեն տան:

— Ինչքա՞ն ես կամենում:

— Շատ չեմ ուզիլ, ամեն մի ջուալին մի կօտ ¹⁾ աւաղ էլ ինձ համար աւելացրո՛ւ:

— Իմ աչքի վրայ, ահա այս էլ թող բէհը լինի:

Բղդէն մի բուռը ռսկի ցրիւ տուեց հանրահռչակ միկիտան Սաքօյի առջևը:

— Ուրեմն ձիդ նստի՛ր գնա. երեք օր չը քաշած՝ ամեն գիւղից գործակատարներդ քեզ աչքալուէք կը գան:

— Մնաս բարեւ, ասաց Բղդէն և ձիու քամալն անցած՝ իջաւ գիւղերից մէկում տանուտէրի տանը:

Տան տիրոջ և հիւրի մէջ մի տեսակ լուռ մեջլատակութիւններ տեղի ունեցան:

Ներկայ եղող օտարները բարւոք համարեցին արգելք չը լինել նրանց պարզ խօսելուն:

¹⁾ Մի կօտը 12 դրուանքալ է պարունակում:

— Ի՞նչ արիր, տանուտէ՛ր, փակուելով տանուտէրի հետ՝ հարցնում է Բղզէն:

— Ի՞նչ պէտք է անէի, պարոն Բաղդասար, հազարիցը մի անգամ գործդ ինձ է ընկել, այն է՞լ չը կատարեմ:

— Կամ եկա՞ն (համայայնել):

— Վիղներն էլ եօթը գաղ չ'երկարե՞ց. իրանց որ մնար, մի հատիկ ցորեն չէին ուզում տալ, բայց էնպիսի խազ խաղացի, որ իրանք աղաչեցին ու տուին:

— Ի՞նչ արիր:

— Ի՞նչ պէտք է անէի, յայտնեցի, որ հրաման է դուրս եկել, թէ ինչ գիւղում ցորեն չեն տալիս, ամեն մի տանը մի կով թողան, մնացած չորքոտանին քաշեն, տանեն Սէքսանդրապոլ, մորթոտեն, զօրքին կշտացնեն: Այս որ լսեցին, փորները կատու ընկաւ. ամեն մէկի տանը տասը քսան կլթան ու ծկան կան, յիմար հօ՛ւ չէին, որ մի քանի խալվար ցորենի համար իրանց ապրանքից ձեռք քաշէին:

— Հիմի մեր ամբարումը ցորեն կա՞յ:

— Երեկ երեսուն խալուար բրնձի նման աղունիլ տուի ու քո ամբարդար (շախարանապետ) Պապիկին պահ տուի. էս երկու օր է, Պապիկը տուն էլ չի գալիս հաց ուտելու, բեռները կապում է, գրում է ու չը գիտեմ ի՞նչ է անում:

— Ե՞րբ պէտք է, ուրեմն, ճանապարհ ղնէք:

— Երբ որ Պապիկը կ'ասի:

— Շնորհակալ եմ, տանուտէ՛ր, ա՛ռ, ահա, էս քեզ մի չուխազին:

— Ստուած կեանք տայ, աղա Բաղդասար:

— Հիմի գիւղին որքա՞ն փող եմ պարտ:

— Քո կամքն է, պարոն Բաղդասար:

— Ընչո՞ւ, քեզ յայտնի չի՞, խաղնիցը խալուարին տասն ու հինգ մանէթ է նշանակած, էն էլ դեռ փողրաթչին մի կոպէկ չի ստացել, ինչքան էլ տալիս է, իւր քսակիցն է համարում:

— Շատ ուղիղ է քո խօսքը, Բաղդասար ջան, բայց ես ու իմ հօ՛գին, ժողովուրդը մեղք է, քանդուեց ու քարատակուեց, աղիքդ փորումդ կտոր կտոր կը լինէր, եթէ բարի աչքովդ տեսնէիր, թէ ո՞նց մէր ու մանուկ գլխներին վաչ տալով՝ աչքերիցը կրակ էին դուրս թափում, երբ զգիրը կօտն առած՝ Պապիկի հետ հորերիցը

դուրս էր բերում ցորենը և դուլիս գլուխ չափելով՝ ջուալներն էր լցնում։ Ես երեսս յետ էի գարձնում, արտասուքս չէի կարողանում պահել։ Գլուխդ վկայ, խօջայ Բաղդասար, այնպիսի չքաւոր տանից ենք ցորեն հանել, որ միւս օրուայ համար տաշտուֆն ուտելու հաց չեն ունեցել։ Շատ որ մղկտացին, ես խեղճ եկայ ու իմ կողմից խոստացայ, որ քո ոտքերն ընկնեմ, խալուարին 25 մանէթ խնդրեմ։ Յոյսս դու ես, աղայ Բաղդասար, ինձ կախ տո՛ւր, կտոր կտոր արա՛ ու դատարկ ձեռքով ժողովրդի երեսը մի ղրկիլ։

—Ախա՛ր, էդպէս անկարելի խոստումն ըն՛ո՛ւ ես անում, տանուտէ՛ր, ես ինքս հօ՛ չեմ փողրաթչին, ես էլ քեզ պէս մի հրամանակատար մարդ եմ, շատ էլ կը ցանկանայի քո խօսքը գետին չը ձգել, 25 մանէթ տալ, կարող ե՛մ, իրաւունք ունի՛մ, իմ ձեռքիցը կը գա՛յ։

—Ի՛նչ կ'անես արա՛, ինձ հասարակութիւնի լեզուի տակիցն ազատի՛ր։

—Վնաս չ'ունի, քո ազիզ խաթեր՝ քսան մանէթով հաշիւ կ'անեմ, չեմ թողալ քո երեսիդ մի սառը խօսք գայ ու ինքս երեսս գոմէի կաշի կը շինեմ, փողրաթչու ետիցը (օջիւր) կախ կ'ընկնեմ, խալուարին հինգ մանէթ աւելի կը պոկեմ։ Եթէ չը տայ էլ՝ քո ցաւը տանի՛, իմ քսակիցը կը տամ։

—Է՛յ, աղայ Բաղդասար, ո՛ւմ յայտնի է, ո՛ւմ չէ, ինձնից հօ թագուն չի, հաստատ մնայ մեր գետը, աւագին հաշիւ ու համար չը կայ, ինչքան քո սիրտը կ'ուղի՛ աւելացրո՛ւ։

—Ա՛յ եղբայր, տանուտէ՛ր, մէկն ասում ես, միւսը թողնում, չը գիտե՛ս, թէ ամեն մի հատիկի վերայ քանի աչք կայ, էդ մի փոքր խառնուրդն էլ որ չը լինի, խեղճ փողրաթչին ո՛ր մէկի ծակ աչքը պէտք է կշտացնի։ Դու հաւատո՞ւմ ես, որ ձեռքիս մէկը քսակիցս չի դուրս գալիս, Մեծ կնեազին հարկաւոր է, Փոքրին՝ նմանապէս, գրագրի պէտք է տաս, եասաւուլի ուելը կրծելու ոսկր պէտք է քցես, զաղախն արաղի փող է ուզում, միկիտան Սաքօյի բերանը եօթը խուրճը խոտով չես կարող փակել։ Հիմի էս կողմնարի՛, —տանուտէր կայ, գգիւրը նորա պոչիցը կպած է, գիւղի իշխանաւորը մի կողմիցն է փէշը քաշում, ծառան ձեռքն է դէմ անում, ո՛ր մէկը համարեմ, լեզուով ասելը հեշտ է, սրանց փող կը դիմանայ, խոտի նման սարի թմբին հօ չի՞ բուսնում։

—Վնաս չ'ունի, խօջայ Բաղդասար, փողրաթշին մի մարդ է, հասարակութիւնը հարիւր ու մի, դու ինձ լսի՛ր, խալուարը 25 մանէթով հաշիւ արա՛ւ:

—Մէջտեղն իմ օգուտն ի՞նչ է:

—Եթէ կամենաս, երեսուն մանէթի ստացական տանք, հինգը դու վերցրո՛ւ:

—Ո՛ւ, երեսունը շատ է աչքի ընկնում, քսան և հնգի գիր տո՛ւր՝ քսան ստացիր, դրանից՝ տասնութը ժողովրդին՝ երկուսը քեզ, հոգ չէ, մեր տանուտէրն ես, դու էլ օգուտ տես:

—Յետոյ քո բաժինը շատ չի լինո՛ւմ:

—Ս', պա՛, պա՛, պա՛... ինձ հարամ լինի, էն հինգն էլ պէտք է մոնի վերէն յիշածս մարդկանց փորը:

Եւ Բղդէն 20 մանէթով համարեց տանուտէրի յառաջ՝ 30 խալուարի գինը ու 25-ով ընկալազիր ստացաւ:

Ապահովագրին բացի տանուտէրից ստորագրել էին և երկու գիւղական առաջաւոր անձինք:

—Էս երկսի կտուցն էլ մի քիչ մեղր քսի՛ր, մառնացոյց արեց տանուտէրը Բղդէին ձեռք քաշողների ստորագրութիւնը:

—Ի՞նչ ես ինձ ձեռն առել, տանուտէ՛ր, երեսս կակուղ տեսա՞ր, ատամներս համարեցի՞ր. ես չը գիտե՞մ, որ ցորենատիրոջ զրպանը կոպէկ չը պէտք է մոնի, բոլորը մարսելու էք դու և քո այդ ձեռք քաշող մարդիկը. մի գոգ փող եմ համարել առաջիդ, եթէ դու ապերախտ մարդ չես, պէտք է դորա մի մասն ինձ բաժին հանես, ա՛յ, թէկուղ այս երկու հատ թղթի կտորը:

Բղդէն ձեռքը ձգեց և յետ վերցրեց երկու հատ 25-նոց:

—Ը՛... ը՛... ը՛... խօսքը ծամծմոտեց կուչ ու հուպ գալով տանուտէրը և արտասանեց.

—Քո ցաւը տանի՛:

—Ուրեմն հիմի գնամ, տեսնեմ ի՞նչ գործի է մեր ամբարդար Պապիկը, ասաց Բղդէն և տեղիցը վերկացաւ, իսկ մինչև իմ գալս՝ դու ճաշի պատրաստութիւն տես, շատ քաղցած եմ:

—Հը, Պապիկ՛կ, ի՛նչ գործի ես, յանկարծ շտեմարանի դուռը բաց արեց Բղդէն, ներս մտաւ և ողջունեց իւր շտեմարանապետին:

Շտեմարաններ գիւղերումը չը կան, նրանց փոխարինում են դատարկ սենեակները:

— Բարե՛, հազար բարի՛, աղայ ջան, էն է՛, հա՛, էս գիշեր ջուալները կը ցնենք, բերանները կարելուց կը պրծնենք, էգուց կը բարձեմ, ճանապարհ կը դնեմ:

— Աւազը խոշոր հօ չի՞, սև հօ չի՞:

— Ես բանական չեմ, հացակեր չեմ, աղայ՛, խոշոր ու սև աւազը խառնեմ լսի նման սպիտակ ցորենին, որ մտիկ տուողի աչքին երևի՞: Ա՛յ, գլխիդ մեռնեմ, թէ էս հաւատում, համեցէք քո բարի աչքովդ տե՛ս, աւազն իմ աչքի առաջին եմ մաղիլ տուել ու երեք օր արևումը փռել, չորացրել. այ՛, էս մի շեղջ ցորենն առանց աւազ խառնելու է, մէկէլը խառնուած պատրաստ է, տե՛ս, կարողանում ես երկու շեղջի ցորենները մէկս մէկից զանազանել:

— Խնքա՛ն ես խառնուող անում:

— Ասենք՝ տանին մէկ եմ խառնում, բայց այդ հաշիւ չի, մի բուռն աւազը տասը բուռը ցորենից ծանր է, մեզ էլ քաշն է հարկաւոր. ախար չէ՞ կռուատեղը մեզնից քար ու կշիռ քով են ստանում:

— Ի սէ՛ր Աստծու, Պապի՛կ, աւելի չը խառնես, կարող է աչքի ընկնել, յետոյ հոտը վեր կը լինի, մեզ համար ամօթ է:

— Ես ի՞նչպէս քո հացին կոյր մտիկ կը տամ, աղայ՛ ջան, գլուխս աւազի միջին թաղուի լաւ չէ՛, քան թէ քո երեսին մի սառը խօսք դիպչի:

— Ապրի՛ս, ապրի՛ս, ա՛ռ քեզ համար մի արխալդացու:

Բղդէն մի հատ արծաթի նորաձուլ մանէթ երեք մատի մէջ բռնած՝ մօտ կանչեց իւր ստորադրեալին ու լեզուով թաց արեց, փակցրեց նորա ճակատին:

— Էս քիչ է, դեռ քանի՞ էսպէսը պէտք է ինձանից ստանաս, Պապի՛կ, եթէ գործիդ արի ու հաւատարիմ կենաս:

Այնուհետև մի քանի ուրիշ կարգադրութիւններ արեց նա և դուրս եկաւ, գնաց դէպի տանուտէրի տունը՝ իւր մէջ մտածելով.

— Շատ խելօք և վարպետորդի է մեր Պապիկը, կարծում էի, թէ նեղացած կը լինի ինձանից, որ անցեալ օրը փողրաթ չու կողմից նշանակած ռոճկի կէսը կտրեցի իմ օգտի համար, բայց ո՛չ, ինչպէս երևում է՝ իւր գործը հասկանում է: Հը՛, ժպտաց իւր մէջ Բղդէն, մեր խելօք Դաւիթ-Պապիկն իւր խելքովն էլ կարծեց, թէ կծու կծու երզումներով ու քաղցրախօսութիւններով ինձ միանգամայն վստահացրեց:

իւր հաւատարմութեան վերայ, իբր թէ ես չը գիտեմ, որ եթէ շահ չ'ունենար մէջ տեղը, ամսական հինգ մանէթով ինձ գերի չէր դառնալ ու փոշի կու տալով չէր խեղդուիլ. թող անի, ի՞նչ ինչ, իմ վաստակած ու քրտնածը հօ' չի ուտում. ասած է՝ ինչ որ պակասի, բաղիցը կը պակասի, բազմանալու ի՞նչը պէտք է սկսասի. մեղր ծախողը մատը կը լպստի:

— Գնա', Աստուած քեզ հետ, Բղդէին ծանապարհ դնելուց յետոյ՝ նորա քամակից գլուխը շարժում էր Պապիկը. քո խելքովը լաւ բան արիր, որ վարձիս կէսը կտրեցիր, ես էլ տեղը հանեցի. քո կարծեօքդ տասին մէկ եմ խառնում, էն էլ գետի աւազ. ի՞նչպէս է, խելքս հացի հետ էի կերել, որ հինգ մանէթի համար կօլոտ չարչի Բղդէի մշակը դառնայի. ընչի՞ չես ասում՝ տասին երկու եմ խառնում, ապառաժ լեռ քարն եմ ջարդել տալիս, փշրում ու խախալով մաղում, խառնում. մի ձեռնաչափ քարի մանրունքը տասն այնքան աւազից ծանր է. մի սոմար ցորենը քեզ համար դառնում է երկու սոմար, տակին էլ մի սոմար ինձ է մնում. հիմի սորա վերայ էլ աւելացրո՛ւ էն աւելորդ կօտը, որ ամեն մի խալուարին ստանում ենք ցորենատիրոջից: Ասենք էս վերջինի մէջ ինքը տանուտէրը հետս մասն ունի, մի քանի բուռն էլ գզրին է հասնում: Եղպէս է, պարոն Բղդէ՛, «գողը գողից գողացաւ, Աստուած վերնից զարմացաւ»:

(Իւր չարուհակի)